

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDA "VATAN" (HEIMAT) SO‘ZINING TARIXI

Hayotova Dilafro‘z Zoyirovna

Buxoro davlat universiteti nemis filologiyasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

d.z.hayotova@buxdu.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada “vatan” tushunchasining o‘zbek va nemis tillarida qanday ifodalanishi lingvistik va etimologik jihatdan tahlil qilinadi. O‘zbek tilidagi “vatan” so‘zining arab tilidan kirib kelishi, uning turli davrlarda qo‘llanilishiga e‘tibor qaratilgan. Nemis tilidagi “Heimat” so‘zining kelib chiqishi va uning qadimgi nemis tillaridagi shakllari ham ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, ushbu tushunchalarning madaniy va tarixiy kontekstdagi o‘rni ham muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: Vatan, Heimat, etimologiya, lingvistika, o‘zbek tili, nemis tili, tarixiy rivojlanish, madaniy tafovutlar, tilshunoslik, leksik tahlil.

KIRISH

Vatan tushunchasi insoniyat tarixida muhim o‘rin tutadi. Bu tushuncha nafaqat milliy birlik, balki o‘zligini anglash va o‘zi uchun ahamiyatli bo‘lgan joyni ifodalaydi. Vatan faqat geografik hudud yoki siyosiy davlatni emas, balki an‘ana, madaniyat va tarixi bilan bog‘liq bo‘lgan hissiy qiymatni ham anglatadi. Har bir xalq o‘z vatanini turli nuqtai nazardan talqin qiladi. Ushbu maqolada vatan tushunchasining nemis va o‘zbek tillaridagi ifodalari tahlil qilinadi. O‘zbek tilidagi "**vatan**" so‘zi arabcha "**وطن**" (**watan**) ildizidan olingan bo‘lib, u "tug‘ilgan joy, yashash joyi, yurt" ma‘nolarini bildiradi. Bu so‘z islom madaniyatining ta‘siri tufayli O‘rta Osiyo tillariga kirib kelgan va keng ishlatilgan.

Etimologik kelib chiqishi: Arabcha "**watan**" – “doimiy yashash joyi, tug‘ilgan joyi”. O‘zbek tiliga bu so‘z forscha va tojikcha orqali kirib, o‘rta asrlardan boshlab "**yurt**", "**tug‘ilgan joy**", "**davlat**" ma‘nolarida ishlatilgan. **Qadimgi turkiy davr (VI–X asrlar):** Vatan so‘zi mavjud bo‘lmagan, "yurt", "el", "o‘lkā" kabi so‘zlar ishlatilgan. **O‘rta asrlar (XI–XVI asrlar):** "Vatan" so‘zi arabcha madaniyat ta‘siri bilan fors va turkiy tillarga kirib kelgan. **Yangi davr (XIX–XX asrlar):** "Vatan" so‘zi milliy istiqlol va mustaqillik harakatlarida ishlatila boshlangan.

Zamonaviy o‘zbek tili: "Vatan" tushunchasi kengayib, faqat yashash joyi emas, balki tarixiy, madaniy va siyosiy birlikni anglatadigan so‘z sifatida ishlatilmoqda. Nemis tili etimologik lug‘atiga (Etymologisches Wörterbuch des Deutschen – Berlin, 1993) ko‘ra,

Heimat f. "Tug'ilgan joy, yurt, o'z uyi bo'lgan joy. Vatan." Bu – inson tug'ilgan, o'zini uyida his qiladigan joy, ya'ni vatan.

Ushbu leksemaning kelib chiqishi haqida quyidagilar ma'lum: "Faqat nemis tilida mavjud bo'lgan qadimgi yuqori nemis tilidagi *heimōti* (XI asr), o'rta yuqori nemis tilidagi *heimuot(e)*, *heimōt(e)*, *heimōde* f. n., o'rta past nemis tilidagi *hēmōde* f. n. so'zlari *Heim* so'zidan hosil bo'lgan va *-ōdja-*, qadimgi yuqori nemis tilidagi *-ōti* suffiksi bilan shakllangan (bu suffiks yolg'izlik, qashshoqlik, mayda buyum, bezak ma'nolarini bildiradi). *Heimat* so'zi XV asrdan boshlab uchraydi va XVI asrda keng tarqaladi. Ushbu so'z XVII asrgacha neytral jins sifatida qo'llanilgan, keyinchalik faqat shevalarda saqlanib qolgan. – *Heimatlich* sifatdosh: "vatanda mavjud bo'lgan, vatan bilan bog'liq, unga tegishli."

Etimologik ma'lumotlarga ko'ra, bu leksema o'ziga xos bo'lib, boshqa tillardan o'zlashmagan. U nemis tilida so'zlashuvchi mamlakatlarda *Heim* otidan hosil bo'lgan shakllarda uchraydi, bu shakllar g'arbiy nemis *-ōdja-* suffiksi va qadimgi yuqori nemis *-ōti* suffiksi qo'shilishi natijasida shakllangan.

Qiziqarli tomoni shundaki, bu leksema nemis tilida XV asrdan boshlab qo'llanila boshlagan, "vatan" ma'nosida esa faqat XVI asrdan boshlab ishlatilgan. XVII asrgacha *Heimat* so'zi *Heim* so'zini yasalgan shakli sifatida o'rtacha jins shaklida saqlanib kelgan. Keyinchalik, bu jinsga mansubligi dialektal nutqda mustahkamlanib, adabiy tilga aylandi va ayol jins so'z sifatida ishlatila boshlandi.

Shunday qilib, *Heimat* konseptining nomini etimologik lug'at ma'lumotlariga asoslanib tahlil qilish natijasida ushbu konseptning dastlabki nomi *Heim* ekani aniqlanadi. Ma'lumki, *Heimat* konseptini aktualizatsiya qiluvchi belgilarni aniqlash uchun aynan XV asrgacha "vatan" ma'nosida qo'llanilgan *Heim* leksemasini batafsil tahlil qilish zarur. *Heim* quyidagi ma'nolarga ega bo'lgan: "uy, turar joy, ma'lum bir kishilar guruhi uchun yashash joyi, yig'ilish va tadbirlar o'tkazish joyi". Lug'aviy ta'rifga ko'ra, *Heim* asosan *Zuhause* tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, u insonning o'z uyi, vatan o'chog'i degan ma'nolarni bildiradi. *Heim* – bu turar joy, ma'lum bir guruh uchun yashash joyi va tadbir o'tkazish maskani.

Qadimgi yuqori nemis tilida *heima* (f) ayol jinsiga mansub bo'lib, *Wohnsitz*, *Heim*, *Heimat* – ya'ni "yashash joyi, uy, vatan" degan ma'nolarni bildirgan. Biroq, XII asr qo'lyozmalariga ko'ra, X asrdayoq ayol jins shakli bilan birga erkak jins shaklidagi *faterheim* f. ham qo'llanilgan bo'lib, u *Heimat*, *Vaterland*, *Geburtsland* – ya'ni "vatan, ota yurt, tug'ilgan joy" ma'nolarini bildirgan. O'rta yuqori nemis tilida *heim* n. o'rta jinsga ega bo'lib, mazmunan o'zgarishsiz *Wohnstätte*, *Haus*, *Heimat* – ya'ni "yashash joyi, uy, vatan" degan ma'nolarni saqlab qolgan. Qadimgi skandinav tillarida ushbu so'zga o'xshash ekvivalent sifatida *hēm* n. o'rta jinsga ega bo'lgan, o'rta skandinav tilida

hēm(e)(f), *hēm* n., oʻrta niderland tilida *heem*, *heim* n., qadimgi ingliz tilida *hām* m. shaklida uchragan boʻlib, "yer maydoni, qishloq" kabi maʼnolarga ham ega boʻlgan. Zamonaviy ingliz tilida esa *home* shaklida saqlanib qolgan. Qadimgi yuqori nemis tilida *Heimat* atamasi *Welt* – yaʼni "olam, koinot, sayyora" maʼnolarini ham oʻz ichiga olgan. Shved tilida *hem* soʻzi *Wohnung*, *Haus*, *Heimat* – yaʼni "yashash joyi, uy, vatan" maʼnolarida ishlatilgan. Qadimgi skandinav tillarida esa *haima*- shaklida boʻlib, qadimgi gotik tilida *haims* "Dorf, Flecken" – "qishloq, joy" maʼnolarini bildirgan.

Til	Soʻz shakli	Maʼnosi
Qadimgi yuqori nemis tili	heima f.	yashash joyi, uy, vatan
Oʻrta yuqori nemis tili	heim n.	yashash joyi, uy, vatan
Oʻrta niderland tili	heem, heim n.	yashash joyi, uy, vatan
Qadimgi ingliz tili	hām m.	yer maydoni, qishloq
Zamonaviy ingliz tili	home	uy, vatan
Shved tili	hem	yashash joyi, uy, vatan
Qadimgi skandinav tili	hēm(e) f., hēm n.	yashash joyi, uy, vatan

Ildizi *kei*- 'yotmoq' va xalqaro suffiks *mo-* (yoki *mā-*) qadimgi yunon tilidagi *kōmē* (xuddi) 'qishloq' maʼnosida ishlatilgan, qadimgi niderland tilida *dorp* 'qishloq', qadimgi lotin tilida *sum* 'shirin, qadrli, sevimli', litva tilida *šeima* 'oila, xizmatkorlar', cherkovslavyan tilida *sēmī* 'shaxs, inson', rus tilida esa *sem'já* 'oila' (semyā). Nemis tilida esa *Niederlassung*, *Lager*, *Wohnsitz* – yaʼni "aholi punkti, lager, yashash joyi" maʼnolarida qoʻllanilgan. *Traut*, *lieb* – 'yoqimli, qadrli, qimmatli' soʻzlari ham shunga oʻxshash qoʻllaniladi va qadimgi yunon tilida *keísthai* (хестоѿ) – 'yotmoq, joylashmoq, mavjud boʻlmoq' maʼnolarida ishlatilgan.

Taxmin qilish mumkinki, *Vaterland Heimat* konseptining periferik tarkibiy qismi boʻlgan. *Heim* soʻzining asosiy ilk maʼnosi "uy" boʻlib, bu 10-asr hind-yevropa tillari materiallari bilan tasdiqlanadi. *Vaterland*, *Geburtsland* kabi murakkab soʻzlar qadimgi yuqori nemis tilida ishlatilmagan, bu esa qadimiy soʻzlarning maʼnosi hali aniq belgilab olinmaganini koʻrsatadi.

Dorf, *Gemeinde* ('qishloq, jamoa') maʼnosini *haims* gotik leksemalari bilan taqqoslash mumkin. Bu maʼno *Heimbürge m.* ('jamoat rahbari, nazoratchi') kabi murakkab soʻzlarda saqlanib qolgan. Qadimgi yuqori nemis tilida *heimburgo* (XII asr), oʻrta yuqori nemis tilida *heimürge* (shuningdek, "dafn marosimini tashkil etuvchi", XVII asr, XVIII asrda esa "yuvuvchi va marhumni kiydiruvchi ayol" maʼnosida) soʻzlari uchraydi. Shuningdek, *Heimgarten m.* (janubiy nemis tilida) 'jamoat bogʻi, yaylov', qadimgi yuqori nemis tilida *heimgart(o)* (X asr), oʻrta yuqori nemis tilida *heimgarte* shaklida qoʻllanilgan.

XVI asrdan boshlab nemis adabiy tilida *Heim* o'rtacha jins otining qo'llanilishi kamaygan. XVIII asrning o'rtalariga kelib, bu leksema faqat ravish *heim-* ('uyga') ta'siri ostida saqlanib qolgan. *Heim* adv. "uyga" shakli qadimgi yuqori nemis tilida erkak jins otining to'g'ri kelishigi sifatida paydo bo'lgan (*heim* (IX asr), o'rta yuqori nemis tilida ham saqlangan). *Heime* (IX asr), *heimi* (XI asr), o'rta yuqori nemis tilida esa *heime* shaklida "uyda" degan ma'noni bergan. *Daheim* adv. "uyda", qadimgi yuqori nemis tilida *thār heime* (IX asr) shaklida ham uchraydi.

Bu leksema turli ma'nolarga ega bo'lib, fe'llar bilan birga qo'llanilgan. *Heimgehen* f. (XV asr) "uyga ketmoq", *Heimang* m. (XVIII asr) "uyga qaytish", kengroq ma'noda esa "o'lim, vafot". *Heimkehren* f. (XVI asr) "uyga qaytmoq", *Heimkehr* f. (XVIII asr) "vatanga qaytish". *Heimzahlen* vb. "qarzni qaytarish, fuqarolik burchini ado etish" (XVIII asr). *Heimzahlung* f. (XIX asr) "kompensatsiya, to'lov". Sifat so'zlari esa quyidagicha rivojlangan: *heimisch* adj. 'yurtga tegishli, uyga oid, tanish, yaqin' (qadimgi yuqori nemis tilida *heimisc* (VIII asr), o'rta yuqori nemis tilida *heim(i)sch*). *Heimwärts* adv. ("uy tomon, vatanga qaytish", qadimgi yuqori nemis tilida *heimwärt* (XVI asr)). *Heimweg* m. "uyga qaytish yo'li", o'rta yuqori nemis tilida esa *heimwec*. *Heimweh* n. ("vatan sog'inchi, uyga intilish", XVI asr oxiri). Bu leksema ehtimol Shveysariyada shakllangan bo'lishi mumkin. Konseptual maydon diagrammasi:

die	Welt	(yer	hayoti	ma'nosida)
↓				
das Land (davlat ma'nosida)				

Superkonseptlar: *heimatlich, häuslich Heimat lieb, vertraut, gewohnt*

Subkonseptlar: **Dorf, Siedlung, Familie, Haus, Garten, der Himmel** (boshqa dunyo, Xudoning uyi ma'nosida).

Natijada, *Heimat* konsepti murakkab va tarmoqlangan superordinat hamda subordinat bazalarga ega ekanligi aniq bo'ladi. Superordinat daraja uchta kognitiv klassifikator orqali ifodalanadi: *Welt* – dunyoviy hayot ma'nosida, *Himmel* – boshqa, o'limdan keyingi dunyo ma'nosida, *Land* – davlat tushunchasida.

Subordinat baza esa uchta kognitiv klassifikatorni o'z ichiga oladi: **Dorf, Siedlung** (qishloq, aholi punkti), **Familie** (oil), **Haus** (uy).

Bundan tashqari, konseptning baholovchi-komponenti aniqlanib, u *lieb, teuer, traut, heimatlich, häuslich, vertraut, gewohnt* kabi sifat so'zlarida aks etgan. Ushbu sifatlar *Heimat* konseptini nemis xalqining dunyoqarashida muhim, yaqin va vatanparvarlik tushunchalari bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Yuqorida keltirilgan leksikografik ma'lumotlar *Heimat* konseptual maydonining leksik-semantik tarkibini aniqlash uchun boshlang'ich nuqta hisoblanadi. Lug'at ma'lumotlariga asoslanib, biz ushbu konseptning lingvistik modelini qayta tiklaymiz. Biroq, *Heimat* konsepti fenomen sifatida og'zaki

nutq materiallari asosida o'rganish maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunday qilib, konsept vakillarini tahlil qilishni diaxronik jihatdan lug'atlar yordamida, sinxronik jihatdan esa Rossiya hududidagi Sibir nemislarining og'zaki nutq namunalaridan foydalangan holda olib borish mumkin. Shuni ham ta'kidlash kerakki, konseptning og'zaki nutqdagi mazmuni lug'at maqolalariga mos kelishi mumkin. Biz dialektal nutqqa ham e'tibor qaratamiz, chunki dialektlarda ko'pincha qadimiy so'z ma'nolari saqlanib qolgan bo'ladi. Masalan, tadqiq qilinayotgan nemis dialektida *Heimat* konseptining quyidagi qadimgi leksik shakllari saqlanib qolgan:

Heim – yashash joyi, uy, vatan, **Landgut, Dorf** – yer mulki, qishloq (qadimgi *hām* leksikasi bilan bog'liq). Ushbu maqolaning maqsadi biz o'rganayotgan *Heimat* konsepti subkomponentlarining kognitiv tasnifiy belgilari va xususiyatlarini aniqlash va tavsiflashdan iborat. Ushbu subkomponentlar quyidagilardan iborat: *Haus* (uy), *Familie* (oil), *Muttersprache* (ona tili), *Erde* (yer) va *Dorf* (qishloq). Ushbu maqsadga erishish uchun lug'aviy ta'riflar tahlili og'zaki nutq mahsulotlarini kontekstual tahlil qilish qo'llaniladi. Har bir konsept o'ziga xos belgilarga ega bo'lib, uni to'g'ri tavsiflash uchun ushbu belgilarning umumiy tuzilishini, ya'ni predmet yoki hodisani identifikatsiya qilish uchun zarur va yetarli bo'lgan belgilar tizimini aniqlash lozim (*Plyusnin, 2005, 17*).

Oldingi tahlillariga asoslanib, *Haus* va *Familie* – nemislarining xalq og'zaki ijodida *Heimat* konseptining asosiy subkomponentlari ekanligi aniqlandi. Shunday ekan, *Heimat* konseptining tavsifi uchun uning asosiy belgilari lug'aviy jihatdan aniqlanishi kerak.

HAUS konseptini tiklash insoniyat hayoti va jamiyatining muhim qismini anglash uchun muhimdir. Uy insoniyatning ijtimoiy va kognitiv hayoti uchun markaziy tushuncha hisoblanadi. Uy – inson yashaydigan joy, uning ijtimoiy muhitining muhim qismi, mavjudlik sohasi, amaliy foydali jihatlari va boshqa ko'plab xususiyatlarga ega bo'lgan joy hisoblanadi. *Haus* konsepti barqarorlik, ishonchlik va xavfsizlik ramzi sifatida namoyon bo'lib, oilaga va avlodga tegishlilikni ifodalaydi (*Polikova, 2006, 69*).

Tadqiqot obyektlarida uy tushunchasi uchun quyidagi birliklar ishlatiladi: *Haus* va *Ham, Heim* ("uy, vatan"). Ushbu konsept komponentlarini tiklash maqsadida nemis tilining etimologik lug'atiga murojaat qilamiz. Ma'lumki, tor ma'noda so'zning semantik yadrosi uning asosiy belgilarini aks ettiradi. *Haus* n. – "bino, turar joy, unda yashovchi kishi, avlod, uy xo'jaligi". Qadimgi yuqori nemis tilida *hūs* – "bino, yashash joyi, kulba, maktab, oilaviy uy xo'jaligi". Gotik tilida *gudhus* – "Xudoning uyi" deb tarjima qilinadi. Shunday qilib, ushbu so'zning asosiy semantik belgilarini aniqlash mumkin: **Uy – bino, inshoot, joylashuv va chegaralar**. Uy tushunchasining asosiy xususiyati uning jismoniy mavjudligidir. U joylashuvni, unga kirish imkoniyatini va tashqi muhit bilan aloqani ifodalaydi.

Uy – yashash makoni, oila. Bu ma'nodan uy odamlarning yashash joyi, yashash muhitining muhim qismi sifatida tushuniladi. **Uy – avlod, oilaviy meros.** Uygacha bo'lgan turli avlodlarning umumiy uyushmasi va davomiyligi ma'nosini anglatadi.

Uy – uy xo'jaligi, turmush tarzi. Bu konsept uy ichida bo'ladigan xo'jalik va iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi.

Quyidagi iboralar informantlar tomonidan uyga kirish harakatlarini ifodalash uchun ishlatiladi:

1. *Ich gehe zu Hause.* – Men uyga borayapman.

2. *Hinein treten in Haus.* – Uyga kirish.

3. *Die Lehrer kam zu Haus.* – O'qituvchi uyga keldi.

Uyning ichki chegaralari haqida gapirar ekanmiz, shuni ta'kidlash kerakki, rus an'analaridan farqli o'laroq (*batafsil: Jitnikova, 2006*), xizmat ko'rsatish joylari va ayollar uchun ajratilgan joylar nemis an'alarida aniq belgilanmagan:

4. *Früher die Revoluti eine Zimmer für Äjeleit, Mutter und die Kleine haben ihr Zimmer*

– Ilgari, inqilobdan oldin, ajdodlar, ona va bolalar o'z xonasiga ega bo'lgan.

5. *Die Deutsche, die haben alle seine Stube.*

– Nemislar esa o'z xonasiga ega bo'lganlar. Ham o'zbek, ham nemis uylarida asosiy xona oilaning barcha a'zolari to'planadigan yirik xona hisoblanadi:

6. *Grossstuh ist das wichtigste hier.* – Katta xona bu yerda eng muhimi.

Uyning tashqi chegaralariga keladigan bo'lsak, informantlar unga hovli inshootlarini, jumladan yozgi oshxona, hammom va bog'ni kiritadi:

7. *Früher waren die Backheiser.* – Ilgari pechlar bor edi.

8. *Im Winter waren die in Haus und Frühling in Backhaus gezogen Leit.* – Qishda hamma uy ichida edi, bahorda esa non pishirish uyiga ko'chardi.

9. *Dort stand die Heuhe von Banschielt.* – U yerda omonat o't tayoqlari turardi.

Rossiya nemislarining uylarida bog' yoki oshxona bog'i joylashgan bo'lib, u *Gade* deb nomlanadi:

10. *In Gade steckt man alles, alles kann man steck in Gade.* – Bog'da hamma narsa bor, u yerda hamma narsani saqlash mumkin.

11. *Erbelade, Jagdgadage, Kartoffelgade.* – Sabzavotlar ombori, ovchilik uchun bog', kartoshka ombori.

Bog'ning kichik qismi past yog'och devor bilan o'ralgan va gulli butalar bilan bezatilgan bo'lib, u *Kertje* deb ataladi.

12. *Alle Heiser ware gebuat us Holz.* – Barcha uylar yog'ochdan qurilgan edi.

13. *Alle Heusje im Dorf warst us Holz.* – Qishloqdagi barcha uylar yog'ochdan edi.

14. *Seine haben sie fest gemacht.* – Ular ularni mustahkam qilib yasaganlar.

15. *Kühnist, das ist gleich wurde, nu Beet gemacht, tritt wurde.* – Jasorat bilan, bu tez bajarildi, to'shak yasaldi, yurish uchun joy tayyorlandi.

16. *Und hat es gleich, gebaut, das es gehaut wurde und Steine gemacht wurde, aber...* – Va u bir xil edi, qurildi, u kesildi va toshlar tayyorlandi, lekin...

...nicht ganz Haus. Früher waren die Backheiser. Die Paulje, des war Leime glatt gemacht, mit Leim und mit Wasser.

– To'liq uy emas. Ilgari pechxonalar bo'lgan. Devorlar silliq qilib suvalgan, yopishtiruvchi modda va suv bilan ishlangan. *Haus* so'zining metaforik qo'llanilishi qiziq bo'lib, u inson ta'rifi bilan bog'liq holda ishlatilgan:

1. *Wenn so 'n starker Kerl ist, nu du sacht man: „Der is so gross wie 'n Haus!“*
– Agar kimdir baquvvat yigit bo'lsa, odamlar shunday deydi: "U xuddi uydek katta!". Bu yerda uy hajmini bildiruvchi belgi sifatida ishlatilgan bo'lsa-da, bu mazmun shunchaki anglatiladi, ya'ni implitisizatsiya qilingan. Ma'lumki, informantlar nazarida uy hajman katta va keng bo'lishi kerak. Povoljedagi nemislar odatda uylarni bir oilaga mo'ljallangan qilib qurishgan, lekin bu oila tarkibida bir necha yosh oilalar ham bo'lgan. Shuningdek, nemislar uy hayvonlari uchun xo'jalik inshootlarini ham qurganlar:

2. *Unser Ham war nich so gross, hei denkt ich, der war zeik Klein Haus.*

– Bizning uy unchalik katta emas edi, nazarimda, u juda kichik uy edi.

3. *Früher schiente des so: Haus war gross und die Familie war gross.*

– Ilgari bunday hisoblangan: uy katta bo'lsa, oila ham katta bo'ladi.

4. *Dort war auch grosse Heiser.*

– U yerda ham yirik uylar bor edi.

5. *Mir hun alles, jeder hun sei Gade.*

– Bizda hamma narsa bor edi, har bir odamning o'z bog'i bor edi.

6. *Alles war: war Gade, ken Kiejk gehabt.*

– Hammasi bor edi: bog' ham, hatto kichik shiypon ham.

Uyning chegaralari uzoqroq miqyosga kengayib, butun qishloq hududini qamrab olishi mumkin. Shu sababli informantlar o'z uylarini emas, balki butun qishloqni o'z uy-joyi deb ta'riflaydilar. Masalan, deportatsiya qilingan nemislar shunday deganlar:

7. *Mir hun in Dorf Roshein gelebt. Es war gross Dorf. Daham in Roteheim jeder hun bak ich gelebt, zwei Klass.*

– Biz Rosenxaynda yashaganmiz. Bu katta qishloq edi. Keyinchalik Rotxaymda hamma yashagan, ikkita sinf bo'lgan.

Dastlab Rossiya nemislarining turar joylari vaqtinchalik yashash joyi sifatida qishloqning umumiy binolarida joylashgan edi. Asosiy uy-joy inshootlari quyidagilar bo'lgan:

8. *Die Teitsche hun wie an Gemiend gelebt. Des war Familien. So in Zemlinka hun fünf sechs Familien gemeinsam gelebt.*

– Nemislar jamoa sifatida yashagan. Bu oilalar edi. Yerosti kulbalarda besh-oltita oila birgalikda yashagan.

9. *Es war noch Homutrak, Skial, die ware geheizt. Homutrak – des ist Stall, so Pferd stall.*

– Bundan tashqari *Homutrak* va *Skial* ham bo‘lgan, ular isitilgan. *Homutrak* bu – otxona, ya’ni ot saqlash joyi.

10. *Da war der Pferdgeschirr, Kummet und da hun Leit gelebt.*
– U yerda ot jabduqlari, kamtariy joylar bo‘lgan va odamlar ham yashagan.

11. *Ich und ma Schwester hun bat Ruse gelebt. Die Ruse Leit musste die teitsche Kider nehm. Sie hun uns genommen.*

– Men va opam ruslar bilan yashaganmiz. Rus oilalari nemis bolalarini qabul qilishi kerak edi. Ular bizni o‘z bag‘riga oldi.

Shuni ta’kidlash kerakki, hozirgi paytda Koxenikovo va Aleksandrovka qishloqlarida old tomoni ikkita derazali uylar ko‘proq uchraydi. To‘rt qiyshiq tomli uylar. Qurilish materiali sifatida odatda yog‘och ishlatiladi. Yog‘och uylar odatda tashqarisidan qoplamalar bilan bezatiladi. Zamonaviy nemis uy-joylari va xo‘jaliklari an‘anaviy uylardan avvalo o‘lchamlari va ishlatilgan qurilish materiallari bilan farqlanadi.

Uyning yon tomoniga alohida ayvon biriktirilgan bo‘lib, shuningdek, yozgi oshxona (*Sommerküche*) ham nemis xo‘jaliklarining ajralmas elementi hisoblanadi. Ushbu oshxonalar odatda uyning parallel tomonida joylashgan.

Boshqa xo‘jalik binolari uyning yon tomonlariga biriktirilgan bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi: hammom, omborxona, podval, molxona (uning orqasida esa bog‘ joylashgan). Ko‘pgina uylarning ichida ham tandoqlar, non pishirish uchun pechlar mavjud. Nemis qishloqlari va uy-joylari atrofdagi mahalliy aholining uylaridan sezilarli farq qiladi. T.B. Smirnova fikriga ko‘ra, Sibirda nemislarning turar joyi milliy o‘ziga xoslikni saqlab qolgan va mahalliy sharoitlarga moslashgan (*Smirnova, 2003*).

Uylarning tashqi qismlariga katta e’tibor berilgan. Ularning devorlari odatda yorqin va kontrastli ranglar bilan bo‘yalgan. Darvoza va devorlar ham gullar va naqshlar bilan bezatilgan. Ko‘pchilik hovlilarda maysazor, mevali daraxtlar va gullar ekilgan.

Shuni ta’kidlash kerakki, xalq me’morchiligini avloddan-avlodga o‘tkazish jarayonida nemis uylarining individual xususiyatlari saqlanib qolgan. Bu omil qishloq turmush tarzining barqarorligi va avlodlar tomonidan asrlar davomida qo‘llanilgan madaniy yodgorliklar bilan bog‘liq (*Smirnova, 2003, 47*).

Oshxonaning markaziy joyi pech hisoblanadi:

Daham is daham und hinter dem Ofen is nochmal daham.

– Uy – bu uy, pech orqasida esa yana bir uy bor.

Oshxonaning interyeri idish-tovoq saqlash uchun javonlar va tokchalar bilan to'ldirilgan. Bolalar xonasi dizayni boshqa xonalarga nisbatan sezilarli darajada farqlanadi. U yerda ayollarga oid buyumlar ko'proq uchraydi.

Xonalar devorlari odatda mato yoki yog'och qoplamalar bilan qoplanib, ustidan naqshlar yoki moyli bo'yoqlar bilan bezatilgan. Eng keng tarqalgan devor bezaklaridan biri *shipurux* hisoblanadi – diniy mazmundagi matnlar tushirilgan matolar.

1. *Ach, Gehebet? Ja, ja, bei mehrere Leit, mir haben auch hingegangen nachdem mir alt geworden. Schon ausgehalten. Viel Engel dry, drauf Engel. Und diesen Spruch, nu noch lass Mutter mit dem Heiland.*

– Oh, ibodat? Ha, ha, ko'pchilik odamlar bilan birga borardik, qariganimizdan keyin ham. Uzoq vaqt saqlab qoldik. Ko'p farishtalar bor edi, yuqorida ham farishtalar. Bu iborani o'qiganingda, faqat onang va najotkorni esla.

Ayollar odatda derazalarni qizil matolar bilan bezashgan, yotoq joylariga esa kashtado'zlik, dantellar va ip gazlamalar orqali bezak berganlar. Oldinlari yostiqlar va choyshablar qalin matodan tayyorlangan. Ba'zi Rossiya nemislari hanuzgacha yog'och karavotlarni ustki qoplamalar bilan ishlatishadi. Bolalar beshiklari va karavotlarining bezaklariga ham katta e'tibor qaratilgan. Hozirgi kunda nemis uylarining interyerining ajralmas qismi quyidagilardan iborat: ruchnoy kashtachilik, kashta ishlari, ipdan to'qish va ularga kashtalar tikish. Ko'plab oilalar hanuzgacha an'anaviy uy-ro'zg'or buyumlari va ko'chma anjomlarni saqlab keladi, jumladan:

arg'amchi, arqon, omoch va boshqa mehnat qurollari.

Semantik jihatdan "uy" konsepti quyidagi sohalarni o'z ichiga oladi:

karoba to domu – uy oldidagi hovli,

obodili dom – uy tartibga keltirilgan,

stiray belje – kir yuvish.

Shuningdek, uy tushunchasiga oziq-ovqat mahsulotlarini tayyorlash kiradi, bunda mahalliy an'anaviy taomlar markaziy o'rin egallaydi (*Aleksandrov, Bogoslovskaya, 2008, 133*).

2. Uy – bu oila, uy – bu yashash joyi.

Nemischa *HAUS* konseptining ajralmas tarkibiy qismi **oila** hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, uy oilaning **birlashtiruvchi funksiyasini** bajaradi.

Bu narsa uyda avlodlar tomonidan qondosh va ruhan yaqin odamlarning uchrashuvlari tufayli amalga oshadi. Ushbu birlashtiruvchi vazifaga quyidagilar kiradi: moddiy madaniyat elementlari, oila a'zolari tasvirlangan suratlar.

1. *Wir sei all getacht. Ich war getacht, ach uns' Kint' wor getacht.*
– Biz hammamiz cho'qintirilganmiz. Men cho'qintirilganman, bolamiz ham cho'qintirilgan.

2. *Mir sei all luteransch getaucht.*

– Biz hammamiz lyuterancha cho'qintirilganmiz.

Bundan tashqari, uyning tarbiyaviy funktsiyasi quyidagilarda ham namoyon bo'ladi: qo'l bilan tikilgan sochiqlar, *shipurux* (uy bezaklari).

HAUS konseptini ifodalovchi muhim belgilardan biri – an'anaviy turmush tarzini uy doirasida saqlash va davom ettirishdir.

Qiyin davrlarga qaramay, oilaviy qadriyatlarni asrab-avaylash ham muhim rol o'ynagan. M.K. Breytenbergerning eslashicha, onasi uyda oilaviy doirada milliy raqs saboqlari o'tkazgan:

3. *Hat die Mama uns gelernt tanze. Des hat geheist Polka. Uf Fers, uf die Zail, ersch Pjatuk uf die Zail, und top-top-top-top ..., und dann drehen, halte und dann noch mal drehen. Mama hat uns gelernt at Hause.*

– Onam bizga raqs o'rgatgan. Bu raqs "Polka" deb atalgan. Oyoq uchida, keyin yon tomonda, avval chapga, keyin top-top-top..., keyin burilish, ushlab turish, yana burilish. Onam buni bizga uyda o'rgatgan.

4. *Der schlimme Zeit... Mir haben was zu es gedacht. Aber... zu die Weihnachte.*
– Og'ir davrlar edi... Biz nimadir haqida o'ylaganmiz. Ammo... bu Rojdestvo bayrami edi.

5. *Jes is grosse Faretage: Weinachte, Osten. Mir backe viel Kuche: Elbekuche, Kürbiskuche.*

– Eng katta bayramlar – Rojdestvo va Pasxa. Biz juda ko'p pishiriqlar pishirardik: asal keks, qovoq keks.

Ba'zi informantlarning guvohliklariga ko'ra, uy – bu inson o'zini xavfsiz va himoyalangan his qiladigan joydir:

6. *Daham is daham und hinter dem Ofene is nochmal daham. Das ist das Sprachwort.*
– Uy – bu uy, pech orqasida esa yana bir uy bor. Bu maqol.

7. *Ich hab ein Eck, Ohlach – es heisst an Dach ner ma Kopf.*
– Mening o'zimning burchagim bor, *Ohlach* – bu boshim ustidagi tom degani.

8. *Da heie mir zu in Haus, s'wer in die schlimme Zeit.*
– Og'ir davrlarda biz uyning ichida qolardik.

Bu kontekst shuni tasdiqlaydiki, uy og'ir kunlarda inson o'z diniy his-tuyg'ularini saqlab qolishi mumkin bo'lgan yagona joy bo'lgan. Shunday qilib, **HAUS** konseptining muhim belgilari quyidagilardan iborat: **tarbiyaviy funktsiya** – insonning jismoniy va psixologik tiklanishiga yordam beradi.

9. Uy – bu oila, avlodlarni birlashtirish vositasi

Uyning asosiy funktsiyalaridan biri – avlodlar oʻrtasidagi vositachi boʻlish qobiliyatidir. Uyning oʻzi tajriba almashish, xotiralarni saqlash va oilaviy anʼanalarni davom ettirish uchun asosiy markaz boʻlib xizmat qiladi.

Xulosa

Nemis, oʻzbek va rus tillarida "vatan" tushunchasining etimologik va tarixiy shakllanishi oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlsa-da, ularning asosiy mohiyati bir xil – insonning tugʻilgan joyi, madaniy va tarixiy ildizlari bilan bogʻliqlik. Nemis tilida "Heimat" soʻzi dastlab "uy", "turar joy" maʼnolarini bildirgan boʻlsa, keyinchalik milliy identifikatsiya va tarixiy bogʻliqlik tushunchasini ham oʻz ichiga olgan. Oʻzbek tilidagi "vatan" esa arab tilidan oʻzlashib, avval yashash joyi sifatida ishlatilgan, keyinchalik esa milliy mustaqillik, tarixiy birlik va davlatni anglatadigan tushunchaga aylangan. Rus tilidagi "родина" (rodina) soʻzi esa "tugʻilgan joy", "ota yurt" maʼnolarida ishlatilgan boʻlib, sovet davrida kengroq ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy ahamiyat kasb etgan.

Ushbu tahlildan koʻrinib turibdiki, barcha uch tilning "vatan" tushunchasi insonning tugʻilgan joyi bilan chuqur hissiy bogʻliqligini ifodalaydi. U madaniy, tarixiy va siyosiy kontekstlarda turlicha talqin etilgan boʻlsa-da, milliy identifikatsiya va oʻzlikni anglash uchun asosiy omil hisoblanadi. Heimat, vatan va rodina tushunchalari milliy qadriyatlar va anʼanalarni saqlab qolishda muhim oʻrin tutadi hamda inson ongida oʻz uyiga boʻlgan sadoqat va muhabbat timsoli sifatida namoyon boʻladi.

Xulosa qilib shunitaʼkidlash zarurki, "vatan" tushunchasi tarixan va lingvistik jihatdan turli tillarda shakllangan boʻlsa-da, u insonning tugʻilgan joyiga, tarixiga va madaniyatiga boʻlgan bogʻliqligini ifodalovchi universal fenomen sifatida namoyon boʻladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Zoyirovna H. D. Linguoculturological Interpretation and Study of the Concept "Vatan (Homeland)" in German and Uzbek Languages //Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – T. 18.
2. Zoyirovna K. D. Study of Linguoculturology in Linguistics //Miasto Przyszłości. – 2022. – T. 30. – C. 292-294.
3. Hayotova D. Z. Linguoculturological Interpretation and Study of the Concept "Vatan (Homeland)" //German and Uzbek Languages. – 2022.
4. Hayotova D. National-cultural linguoculturological features of the concept of heimat (homeland) in german and uzbek languages //центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2020. – T. 1. – №. 1.

5. Zoyirovna H. D. National-cultural linguoculturological features of the concept of heimat (homeland) in german and uzbek languages //Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 127-130.
6. Hayotova D. TUSHUNCHA VA SO'Z MUNOSABATI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 29. – №. 29.
7. Hayotova D. Study of Linguoculturology in Linguistics //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 29. – №. 29.
8. Hayotova D. Studies on the Concept of “Motherland”(“Heimat”) in Cognitive Linguistics //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 29. – №. 29.
9. Hayotova D. NEMIS VA O ‘ZBEK TILLARIDA “VATAN” KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIG TALQINI VA TADQIQI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2022. – Т. 9. – №. 9.
10. Zoyirovna H. D. THE CONCEPT OF" FATHERLAND" IS ANALYZED IN THE NOVEL" MAKON ISTAB" BY JENNY ERPENBECK //International Multidisciplinary Journal for Research & Development. – 2024. – Т. 11. – №. 04.
11. Hayotova D. " VATAN" KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK TALQINI (NEMIS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 34. – №. 34.
12. Hayotova D. NEMIS TILIDA “HEIMAT” KONSEPTINING TARIXIY-ETIMOLOGIK TAHLILI //Talqin va tadqiqotlar. – 2023. – Т. 1. – №. 34.
13. Zoyirovna K. D. Study of Linguoculturology in Linguistics //Miasto Przyszłości. – 2022. – Т. 30. – С. 292-294.
14. Zoyirovna H. D. CONCEPT AND DISCOURSE OF “HEIMAT” //INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT. – 2024. – Т. 3. – №. 3. – С. 43-57.
15. Hayotova D. The Role of the Concept in Modern Linguistics and Considerations about the Concept //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 33. – №. 33.
16. Zoyirovna H. D. The Role of the Concept in Modern Linguistics and Considerations about the Concept //Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education. – 2023. – Т. 2. – №. 5. – С. 134-138.
17. Hayotova D. ZAMONAVIY NEMIS TILINI O‘QITISHDA PREDLOGLARNI O‘RGATISH METODIKASI //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2023. – Т. 35. – №. 35.